

М. В. Ткаченко

ОСОБЛИВОСТІ ІЄРАРХІЧНОЇ БУДОВИ ЧИННИКІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Розглянуто проблему професійного самовизначення учнівської молоді. Окреслено чинники професійного самовизначення, здійснено їх ранжування та аналіз. Виокремлено найбільш вагомі чинники професійного самовизначення учнів, а саме: наявні здібності до професії, поради батьків, високий дохід, престижність професії. Принципових відмінностей в ієрархії чинників у різних вікових груп не виявлено. Непринципові відмінності пояснюються провідною діяльністю старших підлітків та юнацтва, а також соціальними обставинами життя учнів.

Ключові слова: професійне самовизначення, самореалізація, чинники професійного самовизначення, емпіричне дослідження.

Проблема. Розвиток суспільства обумовлений практичною діяльністю людини. Суспільно-історична практична дія (практика) особистостей і груп забезпечує поступальний рух суспільства, його прогресивний розвиток. Ідеться передусім про матеріально-виробничу практику, що утворює фундамент суспільного життя; соціальну практику, що формує суспільні відносини, й експериментальну (наукову) практику. Тому поступ суспільства залежить від ступеня розвитку кожного з його членів – рівня їхньої кваліфікації як працівників-професіоналів і сформованості їхньої свідомості як громадян. При цьому людина як суспільна істота може реалізувати себе лише в суспільних відносинах, у професійній діяльності. Тому вибір виду діяльності і кваліфікації для людини (як і для суспільства в цілому) – її професійне самовизначення – є надзвичайно важливим і актуальним.

Питання, пов'язані з вибором професії, були і є предметом розгляду різних наукових галузей. Їх відображено в контексті дослідження проблем соціального аналізу ситуації професійного вибору (Є. В. Лобова), професійного самовизначення як однієї зі складових самовизначення особистості в психологічній (Л. І. Божович, Е. Ф. Зеєр, Л. М. Мітїна, П. А. Шавієр та ін.) та соціальній (Л. Є. Субботїна, Д. І. Фельдштейн) психології, мотиваційно-ціннісної сфери особистості (К. О. Абульханова-Славська, Є. О. Климов, М. С. Пряжников та ін.), планування життєвих перспектив особистості та її майбутнього (В. І. Журавльов, М. Р. Гїнзбург, Є. І. Головаха), теорії та методики

виховання (Т. П. Колісник, Г. О. Корсун) та багатьох інших. Проте аспект чинників професійного самовизначення як фактору самореалізації особистості залишається досі недостатньо вивченим, що й зумовлює необхідність його опрацювання. Особливо актуальним видається дослідження чинників професійного самовизначення учнів – випускників шкіл.

Мета статті: виявлення особливостей ієрархічної будови чинників професійного самовизначення старшокласників. З огляду на поставлену мету визначено такі *завдання:* здійснити ранжування чинників професійного самовизначення старшокласників; проаналізувати їх ієрархію за отриманими емпіричними даними, зокрема за одновимірним та двовимірним розподілом; дати інтпретацію отриманих даних.

Професійне самовизначення як одна із центральних проблем соціального самовизначення особистості привертає увагу і є предметом вивчення різних галузей гуманітарного знання – соціології, педагогіки, психології, соціальної педагогіки тощо. У науковій думці наразі дістали відображення різні підходи до проблеми професійного самовизначення і формулювання самого цього поняття. Так, на думку І. В. Дубровіної і В. О. Моляко [1; 2], професійне самовизначення – це не лише обрання майбутньої професії, а і його реалізація – оволодіння професією та адаптація на робочому місці. Як процес інтеграції особистості в соціально-професійну структуру суспільства, який реалізується на особистісному рівні через ціннісний вибір варіантів професійного розвитку в об'єктивних обставинах, розглядає означену проблему Я. В. Дідківська [3]. З позиції долучення людини до певної соціальної групи тлумачить професійне самовизначення Є. О. Климов. На його думку, особистість обирає групу, приймаючи і засвоюючи її цінності – мету, норми, стиль життя тощо [4]. У розумінні Є. І. Головахи професійне самовизначення означає входження молодого покоління в соціальні сфери і соціальні структури життя [5].

Психологічний підхід К. О. Абульханової-Славської виділяє у професійному самовизначенні самодетермінацію, усвідомлення особою своєї позиції [6]. Л. І. Божович говорить про появу психічного новоутворення старшого шкільного віку, що пов'язано з усвідомленням молодою людиною себе членом суспільства і необхідністю самостійного вирішення питань щодо свого майбутнього [7]. У дослідженнях М. В. Мельник [8] окреслено підхід, який поєднує професійне самовизначення з обдарованістю на основі аналізу внутрішніх можливостей, у тому числі інтересів і здібностей, та співвіднесення їх з вимогами обраної професії.

Педагогічний підхід до розв'язання проблеми обстоє у своїх дослідженнях Я. В. Цехмістер [9]. Обов'язковими складовими професійного самовизначення він вважає професійну орієнтацію, діагности-

ку, відбір дітей за спеціальними програмами, допрофесійну підготовку, що мають здійснюватися як середніми, так і вищими навчальними закладами.

На технологізації складного процесу визначення себе в професії і врахуванні максимальної кількості чинників наголошують американський дослідник Дж. Голланд і японський – С. Фукуяма. Зокрема, Дж. Голланд запропонував підходи, пов'язані з можливістю самореалізації людини, що базуються, з одного боку, на класифікації професій, а з другого – на відповідності людини певній професії [10]. Отже, саме професійне середовище, соціум сприяють, на його думку, самореалізації людини. С. Фукуяма зосередив увагу на розробленні комплексних заходів для розв'язання проблеми, серед яких самоаналіз молоді людини, ознайомлення її зі світом професій та професійні проби (за шістнадцятьма напрямками професійної діяльності) [11].

Найбільш близьким до нашого розуміння є тлумачення поняття професійного самовизначення як процесу формування особистістю свого ставлення до професійної діяльності та способу його реалізації через узгодження особистісних і соціально-професійних потреб, як частини життєвого самовизначення – входження в ту чи ту соціальну групу, вибору способу життя [12, с. 224].

Спільною у наведених визначеннях є думка, що професійне самовизначення – це насамперед акт вибору, здійснюваного на основі зіставлення власних домагань суб'єкта з вимогами професії, що обирається. Тому професійне самовизначення більшість дослідників розглядають як процес, який відбиває становлення особистості та пізнання нею об'єктивної реальності – світу професій, соціально-економічних умов життя тощо.

Соціальне самовизначення людини задається низкою об'єктивних чинників, зокрема соціально-демографічних, етнічних, територіальних, що визначають сталі характеристики людини. Разом з тим воно як таке, що здійснюється власне індивідом, належить до духовного світу особистості, несе відбиток індивідуальних рис – інтелектуальних, фізичних, психоемоційних та інших. Виявляється соціальне самовизначення через систему поглядів, орієнтацій на певні цінності – матеріальні та духовні, серед яких основні життєві вибори – це вибори виду діяльності, професії, рівня освіти, кваліфікації тощо. Ми дотримуємося думки, що професійне самовизначення – це і процес, і результат вибору професії, який полягає у визначенні особистістю виду діяльності, якою вона хотіла б займатися протягом життя, професії в буквальному розумінні слова, а також реалізації смислоттєвих цінностей у процесі діяльності.

Сутність професійного самовизначення, зазначає Г. О. Корсун, полягає у самостійному та свідомому віднайденні особистістю змісту обраної або вже виконуваної роботи, а також всієї життєдіяльності в

конкретній культурно-історичній та соціально-економічній ситуації і водночас у встановленні змісту в самому процесі професійного самовизначення [13, с. 120]. Іншими словами, це віднайдення умов, за яких особистість реалізує смисли своєї життєдіяльності.

Про самореалізацію особистості в професійній діяльності і завдяки професійній діяльності говорить Г. С. Костюк. На думку дослідника, молода людина, визначаючись щодо свого майбутнього, “включається в певний вид професійної діяльності, в якій, створюючи матеріальні чи духовні цінності, творитиме далі і саму себе” [14, с. 239].

Пошук і визначення сенсу життя зумовлюють актуалізацію здібностей та обдарувань людини, можливість їх реалізації в професійній діяльності. Ці два процеси – професійне самовизначення і пошук сенсу – тісно переплетені й взаємозумовлені, що значною мірою сприяє особистісній самореалізації людини. Отже, можемо зробити висновок, що професійне самовизначення особистості сприяє актуалізації її обдарувань та успішній самореалізації. А це можливо лише в соціумі, у суспільних відносинах; особистісна ж самореалізація в професійній діяльності сприяє розвитку суспільства.

Розглядаючи чинники професійного самовизначення, зауважимо, що слово “чинник” тлумачиться як “умова, рушійна сила, причина якогось процесу, що визначає його характер або одну з основних рис; фактор” [15, с. 766]. Мікросвіт людини, як уже зазначалося, формується під впливом зовнішніх (суспільних) чинників, відповідно до яких коригуються внутрішні потенції. Отже, серед чинників професійного самовизначення можна виокремити внутрішні і зовнішні. Точкою відліку для їх систематизації є особистість. Чинники, пов’язані із фізичними, психічними, інтелектуальними можливостями особистості, її ціннісно-сисловою сферою, належать до внутрішніх. До зовнішніх чинників відносять ті, які пов’язані із суспільними умовами та обставинами.

Вищенаведені умовиводи було покладено в основу нашого *соціологічного дослідження*, що проводилося методом анкетування. У процесі обробки отриманої інформації ми здійснили структурування та кодування (стандартизацію) даних. Автоматизована обробка даних проводилася за допомогою програмного забезпечення IBM SPSS. 21.0. Для їх інтерпретації було використано кількісну методологію.

У дослідженні взяли участь загалом 179 осіб – учнів 9 та 11-х класів двох шкіл м. Ізмаїла Одеської області. Серед опитаних – 106 учнів (60,9% від загальної кількості респондентів) спеціалізованої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням англійської мови та 68 учнів (39,1%) загальноосвітньої школи мікрорайону. Розподіл опитуваних за класами/віковими групами такий: у спеціалізованій школі: учнів 9-х класів (вік 14-15 років) – 54 особи (31%), учнів 11-х класів (вік 16-17 років) – 52 особи (29,9%); у школі мікрорайону: учнів

9-х класів – 37 осіб (21,3%), учнів 11-х класів – 31 особа (17,8%). Розподіл вибірки за статтю: хлопці – 86 осіб (49,4%), дівчатка – 87 осіб (50%). В одній анкеті не було вказано стать; проте прийнято рішення врахувати анкету без змін, аби дотриматися максимальної об'єктивності. Кількісні дані щодо анкет в обох школах співмірні, що забезпечує об'єктивність отриманих даних.

Чому для дослідження було обрано учнів двох типів шкіл – спеціалізованої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням англійської мови і звичайної загальноосвітньої школи мікрорайону? Відомо, що спеціалізована школа приймає на навчання дітей незалежно від їхнього місця проживання, звичайна ж школа мікрорайону – лише за місцем проживання. Це означає, що до спеціалізованої школи діти зараховуються з волі батьків, що вже є опосередкованим чином впливає на вибір професії. Зрозуміло, що володіння іноземною мовою і культурою не лише розширює інтелектуальний та культурний горизонт особистості, а й дає їй змогу опанувати більш престижну (або елітну) професію.

Отже, ми зробили припущення про відмінність пріоритетів у виборі професії респондентами – учнями шкіл різного типу, а також про вплив внутрішніх чинників під кутом зору цінностей і смислів.

Контингент респондентів – учні 9 та 11-х класів – було обрано з огляду на те, що вони незабаром мають визначитися щодо продовження навчання (у загальноосвітній школі, професійному училищі, технікумі тощо). Вікові групи (відповідно 14-15 і 16-17 років) цікаві для нас в аспекті порівняння їхніх вікових особливостей – сформованості самосвідомості, зрілості особистості тощо.

Анкета мала таку структуру: 1) паспортна частина з демографічними даними учнів, зазначенням школи та класу навчання, відомостей про рівень освіти їхніх найближчих родичів (батьків, дідусів, бабусь); 2) змістова частина, що містила відкрите запитання щодо обраної професії та низку запитань із суміщеними альтернативами щодо особистого вибору майбутньої професії та чинників імовірного вибору. Частина запитань щодо чинників включала запитання про очікування респондентів від професії, їхню готовність до трудових витрат, смисл, який вони вкладають в обрання професії, та ін. (Методику, схему аналізу, чинники престижності професії запропоновано М. І. Найдюновим, Л. В. Григоровською [16; 17]).

Центральний блок запитань був присвячений саме вибору професії. Респондентам було поставлено відкрите запитання про обрану професію. Усі отримані відповіді оброблялися методом контент-аналізу з метою визначення частоти виборів та створення рейтингу з переліку обраних професій.

Свої відповіді зазначили 156 осіб (відповідно 89,7% від загальної кількості респондентів; 10,3% респондентів не дали відповіді на це

запитання). Усього було вказано 46 професій (табл. 1). (Для порівняння: в інформаційному бюлетені [16] наведено 112 професій). Перше місце за частотою виборів учнів посіла професія моряка – 22 вибори (відповідно 14,2%). Далі в порядку зменшення ідуть програміст – 12 виборів (7,9%), юрист – 11 виборів (7,1%); інженер – 9 виборів (5,9%), лікар – 8 виборів (5,3%), економіст – 7 виборів (4,5%), військовий та психолог – по 6 виборів (відповідно по 3,8%); по 5 виборів (по 3,2%) отримали менеджер і перекладач. Такий рейтинг обраних респондентами професій свідчить про регіональну специфіку, пов’язану із способом отримання заробітку. Так, наприклад, професія моряка для досліджуваного регіону є традиційною, гарно оплачується, тому й посіла в рейтингу виборів старшокласників чільне місце.

Таблиця 1

**Одновимірний розподіл виборів респондентів
щодо визначення обраної професії**

№ пор.	Назва професії	Кількість виборів	Частота, %
1	автоелектрик	1	0,64
2	актор	1	0,64
3	архітектор	6	3,85
4	бортпровідник	1	0,64
5	ветеринар	2	1,28
6	військовий	7	4,49
7	водій	1	0,64
8	вчитель	4	2,56
9	дизайнер	3	1,92
10	диктор	1	0,64
11	докер	1	0,64
12	еколог	1	0,64
13	економіст	7	4,49
14	електрик	2	1,28
15	електромеханік	2	1,28
16	інженер	9	5,77
17	кондитер	1	0,64
18	лікар	8	5,13
19	логопед	1	0,64
20	маркетолог	2	1,28
21	менеджер	5	3,21
22	механік	1	0,64
23	мистецтвознавець	1	0,64
24	митник	1	0,64
25	моряк	22	14,10
26	музикант	1	0,64
27	патологоанатом	1	0,64
28	перекладач	5	3,21

Продовження таблиці 1

№ пор.	Назва професії	Кількість виборів	Частота, %
29	перукар	3	1,92
30	письменник	3	1,92
31	підприємець	1	0,64
32	повар	4	2,56
33	програміст	12	7,69
34	продавець-консультант	1	0,64
35	психолог	6	3,85
36	соціолог	2	1,28
37	спортсмен	1	0,64
38	танцівник	1	0,64
39	фармацевт	1	0,64
40	фахівець готельно-ресторанного бізнесу	3	1,92
41	фахівець турбізнесу	1	0,64
42	фахівець-міжнародник	4	2,56
43	хімік-парфумер	1	0,64
44	хореограф	2	1,28
45	художник	1	0,64
46	юрист	11	7,05
	Усього	156	100

Наступний блок емпіричних даних презентує вибір респондентів під кутом зору ціннісних характеристик професії (табл. 2, [16, с. 55]). Найважливішим чинником вибору з погляду цінностей для респондентів виявився високий рівень оплати роботи – 108 виборів (відповідно 62,1%); друге місце посіла цінність корисності для суспільства – 86 виборів (49,4%); третє – комфортні умови роботи – 65 виборів (37,4%); четверте – можливість великих професійних досягнень – 62 вибори (35,6%) та затребуваність професії у світі – 61 вибір (35,1%).

Цікавим є факт, що найменшу кількість виборів отримали цінності влади над іншими людьми та незатратності зусиль – по 15 виборів (відповідно по 8,6%).

У цілому отримані результати свідчать про високий рівень потреби молоді в автономії, оскільки така потреба є природною для старших підлітків і юнацтва (високооплачувана робота, комфортні для цього умови, можливість мати професійні досягнення, ні від кого не залежати). Потреба в автономії поєднується з необхідністю працювати задля оволодіння професією (прагнення до професійних досягнень, готовність до важкої праці, готовність брати на себе відповідальність за прийняті рішення, спрямованість на реалізацію творчих здібностей).

Цікавим видається перелік чинників вибору респондентами майбутньої професії (табл. 3, [16, с. 69]). Найбільша кількість виборів

респондентів припадає на чинник наявності власних здібностей до професії – 121 вибір (відповідно 69,5%). Далі йдуть такі чинники: поради батьків, рідних – 86 виборів (49,4 %), високий дохід – 82 вибори (47,1 %), престижність професії – 61 вибір (35,1 %), затребуваність професії (“завжди можна знайти роботу”) – 53 вибори (30,5 %). Отже, переважна більшість виборів респондентів ґрунтується на уявленні про власні здібності; вагомості порад батьків; бажання мати високий дохід, що має забезпечити престижну професію; стабільності за рахунок затребуваності професії. Респонденти готові проявляти самостійність і нести відповідальність за свої вчинки.

Таблиця 2

Одновимірний розподіл виборів респондентів щодо ціннісних характеристик професії

Зміст характеристики	Кількість виборів	Частота, %
потребує непересічних здібностей	33	19,0
приносить славу, дає змогу стати відомим	19	10,9
дає можливість впливати на думки і погляди багатьох людей	35	20,1
пов’язана з прийняттям рішень, які мають надзвичайно важливі наслідки для багатьох людей	53	30,5
дає змогу мати привілеї, пільги	18	10,3
дає владу над іншими людьми	15	8,6
дає змогу ні від кого не залежати	53	30,5
корисна для суспільства	86	49,4
тому що на неї завжди буде попит	50	28,7
дає змогу допомагати конкретним людям, розв’язувати їхні проблеми	34	19,5
є ризикованою, дає змогу відчутти себе переможцем (справжнім чоловіком)	16	9,2
потребує важкої праці, через що відчуваєш задоволення	47	27,0
дає змогу працювати в комфортних умовах	65	37,4
гарно оплачується	108	62,1
не потребує великих зусиль	15	8,6
дає багато вільного часу	17	9,8
дає змогу реалізувати творчі здібності	47	27,0
є професією майбутнього	33	19,0
професія затребувана у світі	61	35,1
потребує високих моральних якостей	26	14,9
дає змогу мати великі професійні досягнення	62	35,6

Таблиця 3

Одновимірний розподіл виборів чинників професійного самовизначення

Зміст чинника	Кількість виборів	Частота, %
маю до цього здібності	121	69,5
невеликий конкурс у навчальний заклад	6	3,4
можливість не розлучатися з друзями	21	12,1
порада батьків, рідних	86	49,4
порада друзів, знайомих	23	13,2
реклама в мас-медіа	2	1,1
престижність професії	61	35,1
сімейна традиція	18	10,3
високий дохід	82	47,1
зручне (близьке) розташування навчального закладу	12	6,9
завжди можна знайти роботу	53	30,5
у цій сфері є знайомі, які допоможуть добре влаштуватися	26	14,9
інше	12	6,9
важко відповісти	8	4,6

Наступний рівень аналізу – розгляд двовимірного розподілу виборів чинників професійного самовизначення (за віковими групами респондентів). Аналіз найвагоміших чинників при виборі професії віковими групами респондентів показав певні відмінності в їхніх пріоритетах (табл. 4). Респонденти обох вікових груп перше місце віддали чинникові наявності здібностей до професії. Для 14-15-річних респондентів (9-й клас) і 16-17-річних (11-й клас) – відповідно 65 виборів (71,4 %) і 56 виборів (67,5 %). Пріоритети виборів другого, третього і четвертого місць для вікової групи 14-15-річних такі: високий дохід – 50 виборів (54,9 %); порада батьків, рідних – 45 виборів (49,5 %), за-требуваність професії – 29 виборів (31,9 %). Серед представників другої вікової категорії (16-17 років) друге й третє місця посіли ті ж чинники, але в дещо іншому порядку: порада батьків, рідних – 41 вибір (49,4 %), високий дохід – 32 вибори (38,6 %). Цікаво, що для старших учнів чинник “порада батьків, рідних” важливіший за високий дохід. Прикметною є розбіжність щодо пріоритету чинника “можливість не розлучатися з друзями”: 14-15-річні обрали його 18 разів (відповідно 19,8 %), тоді як 16-17-річні – усього 3 рази (3,6 %). Такі розбіжності щодо пріоритетів свідчать про зміну провідної діяльності: для 14-15-річних це цінність і потреба спілкування з друзями, для 16-17-річних – усвідомлення своєї неповторності, відокремлення й визначення власного шляху, у тому числі професійний вибір.

**Двовимірний розподіл вибору чинників професійного
самовизначення за віковими групами**

Зміст чинника	9 клас		11 клас	
	кількість виборів	частота, %	кількість виборів	частота, %
маю до цього здібності	65	71,4	56	67,5
невеликий конкурс у навчальний заклад	3	3,3	3	3,6
можливість не розлучатися з друзями	18	19,8	3	3,6
порада батьків, рідних	45	49,5	41	49,4
порада друзів, знайомих	18	19,8	5	6,0
реклама в мас-медіа	0	,0	2	2,4
престижність професії	34	37,4	27	32,5
сімейна традиція	5	5,5	13	15,7
високий дохід	50	54,9	32	38,6
зручне (близьке) розташування навчального закладу	5	5,5	7	8,4
завжди можна знайти роботу	29	31,9	24	28,9
у цій сфері є знайомі, які допоможуть добре влаштуватися	13	14,3	13	15,7
інше	6	6,6	6	7,2
важко відповісти	3	3,3	5	6,0

Для учнів обох типів шкіл перше місце, хоч і з істотною різницею на користь спеціалізованої школи, посів чинник наявних здібностей до професії – 79 виборів (74,5 %) учнів спеціалізованої школи і 42 вибори (61,8 %) учнів школи мікрорайону; друге місце – поради батьків, рідних – відповідно 53 вибори (50,0 %) і 33 вибори (48,5 %); таку ж вагомість (третє місце) для учнів спецшколи має чинник високого доходу – 53 вибори (50,0 %). На четвертому місці – престижність професії – 43 вибори (40,6 %) для спеціалізованої школи і високий дохід – 29 виборів (42,6 %) для школи мікрорайону (табл. 5). Істотно відрізняються і показники індикатора “престижність” професії. Учні спеціалізованої школи відмітили це 43 рази (у 40,6 % випадків) проти 18 (26,5 %) учнів загальноосвітньої школи мікрорайону. Помітною є різниця в урахуванні сімейної традиції: для учнів спеціалізованої загальноосвітньої школи це 14 виборів (13,2 %), а для учнів загальноосвітньої школи мікрорайону – 4 вибори (5,9 %). Цей індикатор свідчить про більшу успішність батьків учнів спеціалізованих шкіл, які, за даними дослідження, мають значно вищий освітній рівень, а в цілому йдеться про втрату сімейних професійних традицій.

Таблиця 5

Двовимірний розподіл вибору чинників професійного самовизначення за навчальними закладами (типами шкіл)

Чинники вибору професії	Спеціалізована загальноосвітня школа		Загальноосвітня школа мікрорайону	
	кількість виборів	частота, %	кількість виборів	частота, %
маю до цього здібності	79	74,5	42	61,8
невеликий конкурс у навчальний заклад	6	5,7	0	,0
можливість не розлучатися з друзями	11	10,4	10	14,7
порада батьків, рідних	53	50,0	33	48,5
порада друзів, знайомих	11	10,4	12	17,6
реклама в мас-медіа	2	1,9	0	,0
престижність професії	43	40,6	18	26,5
сімейна традиція	14	13,2	4	5,9
високий дохід	53	50,0	29	42,6
зручне (близьке) розташування навчального закладу	5	4,7	7	10,3
завжди можна знайти роботу	30	28,3	23	33,8
у цій сфері є знайомі, які допоможуть добре влаштуватися	18	17,0	8	11,8
інше	4	3,8	8	11,8
важко відповісти	4	3,8	4	5,9

Наступний етап аналізу емпіричних даних пов'язаний з визначенням міри впливу чинників при виборі професії (табл. 6). Найбільшою мірою враховуються (у порядку зменшення): власні здібності – 93 вибори (відповідно 53,4 %), очікуване задоволення від праці та затребуваність професії – 77 виборів (44,3 %), знання про професію – 76 виборів (43,7 %), поради батьків, рідних – 56 виборів (32,2 %), узгодженість обраної професії із традиційними життєвими планами – 43 вибори (24,7 %). Скоріше враховували, ніж не враховували, респонденти (у порядку зменшення): поради батьків, рідних – 43 вибори (28,1 %), затребуваність професії – 35 виборів (24,8 %), очікуване задоволення від праці – 37 виборів (24,2 %), власні домагання – 30 виборів (24 %), власні здібності – 36 виборів (23,7 %). Найменшою мірою враховуються та скоріше не враховуються, ніж враховуються, думки однолітків – відповідно 36 виборів (20,7 %) та 23 вибори (13,2 %).

Таблиця 6

Одновимірний розподіл міри впливу чинників при виборі професії

Міра врахування чинників	Чинники															
	Очікуване задоволення від праці		Власні здібності		Власні домагання		Поради старших (батьків, членів родини)		Думки однолітків (однокурсників, друзів)		Узгодженість обраної професії із традиційними і життєвими планами		Мої знання про цю та інші професії		Затребуваність цієї професії	
	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %	кількість осіб	частка, %
Найменшою мірою	8	4,6	3	1,7	8	4,6	21	12,1	36	20,7	15	8,6	6	3,4	3	1,7
Скоріше не враховували, ніж враховували	7	4,0	8	4,6	13	7,5	7	4,0	23	13,2	21	12,1	7	4,0	9	5,2
Наскільки враховували, настільки й не враховували	21	12,1	9	5,2	33	19,0	18	10,3	21	12,1	18	10,3	17	9,8	5	2,9
Скоріше враховували, ніж не враховували	37	24,2	36	23,7	30	24,0	43	28,1	17	11,8	27	19,6	32	22,4	35	24,8
Враховували найбільшою мірою	77	44,3	93	53,4	31	17,8	56	32,2	9	5,2	43	24,7	76	43,7	77	44,3
Не враховували	3	1,7	3	1,7	10	5,7	8	4,6	38	21,8	14	8,0	5	2,9	12	6,9
Усього	153	87,9	152	87,4	125	71,8	153	87,9	144	82,8	138	79,3	143	82,2	141	81,0
Не відповіли	21	12,1	22	12,6	49	28,2	21	12,1	30	17,2	36	20,7	31	17,8	33	19,0
Усього	174	100	174	100	174	100	174	100	174	100	174	100	174	100	174	100

Нами було досліджено також соціально-філософські погляди респондентів – розуміння ними соціальних можливостей, нових напрямів розвитку суспільства, значущості самореалізації тощо, пов’язаних із професійним самовизначенням (табл. 7, [16, с. 111]). Розуміння важливості правильного вибору професії демонструє 68 виборів (відповідно 39,1 % від загальної їх кількості). Майже така ж сама кількість виборів підтверджує розуміння старшокласниками особливостей сучасного цивілізаційного (суспільного) розвитку: 66 виборів респондентів (37,9 %) свідчать про необхідність постійного саморозвитку й самоосвіти, 58 виборів (33,3 %) – про важливість духовного розвитку особистості (“треба обирати, яким бути”); 36 виборів (20,7 %) – про перевагу рівня споживання над іншими смислами. У 18 виборах (10,3 %) зафіксовано, що професійне самовизначення в соціальному плані означає обрання духовно-моральних орієнтирів. Лише 8 виборів респондентів (4,6 %) свідчать про неактуальність ідеї звернення до консультантів-професіоналів у процесі вибору професії.

Таблиця 7

Одновимірний розподіл вибору суджень респондентами щодо професії

Зміст судження	Кількість виборів	Частота, %
професія обирається один раз і на все життя	68	39,1
професії сьогодні швидко змінюються, головне – навчитись постійно самовдосконалюватися	66	37,9
треба обирати не те, ким бути, а те, яким бути	58	33,3
сьогодні обирають не професію, а рівень споживання, який вона може забезпечити	36	20,7
професія має бути такою, щоб давала все і відразу	27	15,5
найважливіше – вибрати з ким бути	18	10,3
не має значення, яку професію обираєш – будеш працювати там, де вдасться влаштуватися	10	5,7
щоб правильно обрати професію, треба звернутися до консультанта	8	4,6

Важливою характеристикою є пріоритети вибору суджень, що впливають на професійне самовизначення представників двох вікових груп (табл. 8). Учні 11-го класу (16-17-річні) частіше, ніж учні 9-го (14-15-річні), обирають такі чинники, як важливість власного духовно-морального розвитку (відповідно 36,1 % виборів проти 30,8 %), зна-

чення морального вибору і статусу соціальної групи (“з ким бути”) – 12 % виборів проти 8,8 %, необхідність особистісного і професійного зростання – 42,2 % виборів проти 34,1 %, професіоналізм як вищий ступінь розвитку (“треба звернутися до консультанта”) – 6,0 % виборів проти 3,3 %.

Таблиця 8

Двовимірний розподіл вибору суджень щодо професії за віковими групами респондентів

Зміст судження	9 клас		11 клас	
	кількість виборів	частота, %	кількість виборів	частота, %
професія обирається один раз і на все життя	40	44,0	28	33,7
треба обирати не те, ким бути, а те, яким бути	28	30,8	30	36,1
найважливіше – вибрати з ким бути	8	8,8	10	12,0
сьогодні обирають не професію, а рівень споживання, який вона може забезпечити	19	20,9	17	20,5
не має значення, яку професію обираєш – будеш працювати там, де вдасться влаштуватися	5	5,5	5	6,0
професії сьогодні швидко змінюються, головне – навчитись постійно самовдосконалюватися	31	34,1	35	42,2
професія має бути такою, щоб давала все і відразу	15	16,5	12	14,5
щоб правильно обрати професію, треба звернутися до консультанта	3	3,3	5	6,0

Висновки:

1. Результати емпіричного дослідження підтвердили висунуті гіпотези: на професійне самовизначення особистості впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Більшою мірою на професійне самовизначення респондентів впливають внутрішні чинники, а саме: врахування власних здібностей, очікуване задоволення від праці, потреба в автономії та особистісних досягненнях (прагнення високого рівня забезпеченості, незалежного існування, можливості самореалізації, високих професійних досягнень та очікуваного задоволення від праці), ціннісно-сміслові орієнтації особистості. Найменш впливови-

ми серед внутрішніх чинників є прагнення до самоствердження за рахунок інших (влади над іншими людьми) та за рахунок економії власних ресурсів (професія не потребує великих зусиль).

2. Серед зовнішніх чинників найбільш впливовими є такі: вплив ринку праці (затребуваність професії на ринку праці), думка найближчого оточення, якому довіряють (поради батьків і найближчих родичів). Велике значення має і соціальний статус професії (престижність у суспільстві та високий рівень оплати праці). Зовнішні чинники, які мали б відігравати визначальну роль у ході професійного самовизначення (зокрема професійне консультування психологів та консультантів служби зайнятості) і таким чином гармонізувати інтереси особистості і суспільства, практично не впливають на особистісний вибір молоді.

3. Різниця в ієрархії виборів чинників професійного самовизначення, що спостерігається за результатами двовимірного розподілу за типами шкіл, за віковими групами, пояснюється соціальними умовами життя учнів і провідною діяльністю, притаманною старшим підліткам та юнакам/дівчатам. Зокрема, для підлітків важливим чинником професійного самовизначення є поради друзів та можливість не розлучатися з ними, тоді як для юнаків/дівчат важливо підтримувати сімейну традицію. Учні спеціалізованої школи так само, але більшою мірою, ніж учні звичайної школи мікрорайону, підтримують сімейні традиції і дбають про наявність знайомих, які б могли допомогти їм із працевлаштуванням.

4. Чинники найбільшого впливу та міра їх врахування учнями у професійному самовизначенні свідчать про достатню соціальну зрілість, духовний розвиток учнів випускних класів загальноосвітньої школи. Покоління сучасних випускників прагматичне і готове робити інвестиції у професію важкою працею, сподіваючись на власну творчу реалізацію.

5. Результати дослідження можуть бути використані для розгортання подальших наукових розвідок і теоретичних узагальнень з проблеми професійного самовизначення та професійної орієнтації молоді в галузях філософії освіти, педагогіки, соціальної роботи, професійного консультування тощо.

6. Презентоване дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми і підтверджує необхідність пошуку нових інноваційних методів професійної орієнтації молоді з урахуванням міжгалузевої інтеграції знань, фіксації та інтерпретації отриманих даних за означеним напрямом соціологічних досліджень.

Література

1. *Дубровина И. В.* Формирование личности старшекласника / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1989. – 169 с.
2. *Моляко В. О.* Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко – К. : Т-во “Знання” УРСР. – 46 с. – (Серія 7 “Педагогічна”; № 9).
3. *Дидковская Я. В.* Динамика профессионального самоопределения студентов / Я. В. Дидковская // Социс. – 2001. – № 7. – С. 132–135.
4. *Климов Е. А.* Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
5. *Головаха Е. И.* Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 144 с.
6. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
7. *Божович Л. И.* Личность и ее формирование в детском возрасте: Психологические исследования / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 252 с.
8. *Мельник М.* Психологічні особливості професійного самовизначення обдарованих старшокласників / М. Мельник // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика : зб. наук. праць. – К. : Ін-т обдарованої дитини АПН України, 2010. – Вип. 4. – С. 32–38.
9. *Цехмістер Я. В.* До проблеми допрофесійної підготовки учнівської молоді / Я. В. Цехмістер // Психологія і педагогіка. – 2000. – № 1. – С. 59–66.
10. *Holland J. L.* Self-Directed Search: Occupational Finder / J. L. Holland. – Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc., 1994. – 42 p.
11. *Фукуяма С.* Теоретические основы профессиональной ориентации / С. Фукуяма. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 108 с.
12. *Педагогический энциклопедический словарь* / гл. ред. Б. М. Бим-Бад ; редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая Рос. энцикл., 2003. – 528 с.
13. *Корсун Г. О.* Професійне самовизначення старшокласників як проблема теорії та методики виховання в роботах вітчизняних та зарубіжних учених / Г. О. Корсун // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 2. – Ч. 1. – С. 120–123.
14. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієко. – К. : Радянська шк., 1989. – 608 с.
15. *Новий тлумачний словник української мови* : у 3-х т. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконті, 2006. – Т. 3. – 862 с.
16. *Найдьонов М. І.* Динаміка оцінок престижності професій, що користуються попитом на ринку праці. Чинники, умови та особливості вибору професії. Листопад, 2010 : інформ. бюл. / М. І. Найдьонов, Л. В. Григоровська ; упоряд. О. М. Лисенко; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К., 2010. – 128 с.
17. *Найдьонов М. І.* Престижність як аргумент вибору майбутньої професії та її динаміка протягом 2008–2010 років / М. І. Найдьонов, Л. В. Григоровська // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (24 листопада

2011 р., м. Київ) : у 2 ч. – Ч. 1 / уклад. Л. М. Капченко, С. Д. Тарасюк, Л. Г. Авдеев [та ін.]. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – С. 211–221.

Ткаченко М. В. Особенности иерархического строения факторов профессионального самоопределения старшеклассников

Рассмотрена проблема профессионального самоопределения учащейся молодежи. Определены факторы профессионального самоопределения, осуществлено их ранжирование и анализ. Выделены наиболее весомые факторы профессионального самоопределения учащихся, а именно: имеющиеся способности к избранной профессии, советы родителей, высокий доход и престижность профессии. Принципиальных отличий в иерархии факторов не выявлено. Непринципиальные отличия объясняются ведущей деятельностью, присущей старшим подросткам и юношескому возрасту, а также социальными условиями жизни учащихся.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, самореализация, факторы профессионального самоопределения, эмпирическое исследование.

Tkatchenko M. V. Specifics of the hierarchic structure of self-determination factors of senior high school students

The article deals with the problem of professional self-determination of students. The author identified the factors of professional self-determination, ranked and analyzed them. The most significant factors in professional self-determination are highlighted, namely the available aptitude for their chosen profession, the parental advice, the high salary as well as the prestige of the profession. No fundamental differences in the hierarchy of the factors in different age groups were found. Minor differences were explained by leading activity, inherent in older teenagers and youth as well as social life conditions of students.

Key words: professional self-determination, self-fulfillment, factors of professional self-determination, empirical research.

© Ткаченко М. В.